

**Відділ культури
виконавчого комітету Кузнецовської міської ради**

**“УСПАДКУВАННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ
ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ”**

Матеріали науково-практичної конференції

Кузнецовськ – 2010

УДК 94(477.8)
ББК 63.3(4Укр-4Рів)
М 341

Спонсори видання матеріалів III науково-практичної конференції:

Журба О.О. (приватний підприємець), *Карповець А.П.* (приватний підприємець), *Комнацький П.І.* (кореспондент газети «Вісті»), *Магдич В.Ю.* (громадська організація «Рідне місто»), *Назарчук Л.М.* (фірма «Скорпіо»), *Пасека Р.В.* (приватний підприємець), *Пешко М.Ю.* (приватний підприємець), *Сич Т.Б.* (начальник управління праці та соціального захисту населення Кузнецовського міськвиконкому), *Сусь Л.У.* (приватний нотаріус), *Федорчук М.С.* (голова організації інвалідів «Віра»).

Упорядкування

Л.Сніжко

Коректор

Л.Дейнека

Комп'ютерне макетування та дизайн

В.Власюк

М 341 Успадкування та популяризація історико-культурного надбання Волинського Полісся. Матеріали науково-практичної конференції. – Рівне: Волинські обереги, 2010. – 60 с.
ISBN 978-966-416-222-4

У збірнику подано матеріали науково-практичної конференції "Успадкування та популяризація історико-культурного надбання Волинського Полісся".

УДК 94(477.8)
ББК 63.3(4Укр-4Рів)

ISBN 978-966-416-222-4

© Відділ культури Кузнецовського міськвиконкому, 2010
© Видавництво "Волинські обереги", 2010

З М І С Т

Передмова	4
Привітання учасникам конференції	6
О.Федорчук. Від Вараша до Кузнецовська	7
Н. Мельник. Чому ти Степанко?	15
В.Ласкі. Поляки в селі Озеро	37
Р.Тишкевич. Містечко Городець поліського Погориння	52
Т.Мельник. Лікарські рослини	57
Н.Патійчук. Рідкісні тварини Волинського Полісся	58
Т.Зубкович. Хто такі лускокрилі?	59

ПЕРЕДМОВА

Шановний читачу! Ви тримаєте у руках матеріали III науково-практичної конференції на тему: “Успадкування та популяризація історико-культурного надбання Волинського Полісся”, яка проходила 14 травня 2009 року у глядацькій залі дитячої музичної школи.

У фойє школи було представлено декілька виставок. Зокрема працівниками міської бібліотеки В. Бондар та Р. Петриною була організована виставка книг про історію краю, начальником архівного відділу виконавчого комітету Кузнецовської міської ради О.Федорчук – виставка архівних документів про історію міста Кузнецовськ та села Вараш Володимирецького району, головним редактором обласної дитячої газети “Сонячний зайчик” були продемонстровані виставки дитячих робіт “Лікарські рослини нашого краю” (учениці 4-а класу ЗОШ №5, Мельник Тетяни), “Рідкісні тварини Полісся” (учня 3-а класу ЗОШ № 5, Патійчука Назара) та “Рідкісні метелики” (учениці 4-а класу ЗОШ № 5, Зубкевич Тетяни).

Перед промовцями та слухачами конференції зі словами привітання виступила начальник відділу культури виконавчого комітету Кузнецовської міської ради В. Обруснік.

Промовцями на III науково-практичній конференції були: начальник архівного відділу виконавчого комітету міської ради О.Федорчук; завідувач бібліотеки ПТУ ВП “Рівненська АЕС” Н.Мельник; головний спеціаліст апарату управління відділу культури виконавчого комітету Кузнецовської міської ради Л.Сніжко; директор музею етнографії м.Сарни Рівненської області Р.Тишкевич. Їхні праці опубліковані у цій збірці.

Отже, благородне починання – вивчення історії Волинського Полісся, зібрання по крупинках історично цінних фактів для наступних поколінь, – живе і є цікавим для

наших земляків. Це додає надії, що збілочка, яку ви тримаєте у руках, стане пізнавальною і викличе бажання дізнатися більше про історію своєї землі, своєї родини, а отже, краще пізнати себе.

Шануймося, бо ми того варті.

*Л.Сніжко,
головний спеціаліст апарату
управління відділу культури
виконавчого комітету Кузнецовської міської ради.*

У результаті майже дворічної роботи символіку міста, а саме герб та прапор, затверджено.

Герб міста Кузнецовська являє собою щит, виконаний у традиціях української геральдики та розміщений у візерунковому обрамленні. Зверху зображено мури, що символізують статус населеного пункту як міста.

На самому гербі знизу, на передньому плані, стилізоване зображення ялинок зеленого кольору. Посередині – графічне зображення градирень атомної електростанції, над ним – атом з електронами білого кольору на блакитному фоні.

Ялинки, зелений та блакитний кольори вказують на географічне розташування міста в Поліському краї. Інша символіка характеризує Кузнецовськ як місто, де визначальну роль відіграє атомна енергетика.

Прапор міста Кузнецовська являє собою прямокутне полотнище із співвідношенням ширини до довжини 2:3. Біля древка в трикутнику білого кольору розташоване зображення герба міста. Решта полотнища розділена на дві рівні частини по горизонталі: верхня – блакитного кольору, нижня – зеленого.

Художник – переможець конкурсу – Сергій Максимчук.

ВІД ВАРАША ДО КУЗНЕЦОВСЬКА

Про село Вараш збереглося дуже мало історичних згадок, а якщо і збереглося що-небудь, то це невеличкі крупинки, з яких я, зібравши їх разом, спробую змалювати історію села.

Перша історична згадка про Поліський край залишена старогрецьким вченим Геродотом (490–424 рр. до н.е.), який у своїх працях писав про існування моря на території сучасного Полісся.

У стародавні часи поселення утворювались на берегах річок, не виняток і ріка Стир. Про те, що ця місцевість була заселена ще у сиву давнину, свідчать кам'яні знаряддя праці – ножі, наконечники, сокири, знайдені у цій місцевості. Рибальство й мисливство – основні заняття у ті часи, пізніше розвинулось тваринництво, а ще пізніше – землеробство.

Територія, на якій розташовувалось село Вараш у XII столітті, була складовою частиною Галицько-Волинського князівства. Із занепадом Галицько-Волинського князівства Волинь і Полісся в 1340 році увійшли до складу Великого князівства Литовського. З 1442 року село – власність князів Чорторийських. Уся земля належала панам, а селянський двір користувався волокою – земельною ділянкою, яка мала 30 моргів (морг – 0.52 га). Княжим намісникам платили податки грішми, сіном, зерном.

Унаслідок Люблінської унії 1569 року Волинь і Полісся стали головними об'єктами експансії польських феодалів. Відбувається закріпачення, ополячення, окатоличення населення. Та вперті поліщуки зберегли вірність своїм традиціям і обрядам.

За третім поділом Польщі 1795 року Волинь входить до складу Російської імперії. За новим адміністративно-територіальним поділом Вараш входить до складу Рафалівської волості Луцького повіту Волинської губернії з центром у Житомирі.

Перша відома нам ґрунтовна писемна згадка про село Вараш датується 1798 роком. Це “Клірові відомості Житомирської єпархії Луцького повіту села Вараша церкви Архістратига Михаїла”, які зберігаються у державному архіві Волинської області. Окрім опису церкви та церковнослужителів, у них подаються дані і про село. Там вказується, що дворів було 39, населення – 277 чоловік: чоловічої статі – 140, жіночої статі – 137. У державному архіві Рівненської області зберігається ще один документ про церкву села Вараш – це “Відомість з приписною до церкви Полонської Луцького повіту села Вараша церкви Михайлівської за 1848 рік”. У документі вказується, що побудована церква у 1774 році, дерев’яна, з такою ж дзвіницею до неї прибудованою, будівничі церкви невідомі. З цього можна припустити, що будували церкву майстри з навколишніх сіл. У розділі про парафіян церкви подаються дані, що число дворів – 40, кількість населення – 201 чоловік: чоловічої статі – 160, жіночої статі – 141. З цих даних бачимо, що село на той час було досить великим, а отже, засноване воно давно. Для порівняння: в тому ж документі вказується про число дворів у сусідніх селах: Полонному – 39, Заболоттє – 21, Сухій Волі – 18, Острозі – 12.

Зіставляючи ці два документи, ми бачимо, що за 50 років, які пройшли між описами церкви, число дворів та жителів майже не змінилося, село поліської глибинки жило своїм розміреним життям. Населення займалося сільським господарством – сіяли жито, льон, вирощували худобу, а також рибалили та полювали. Славились жителі поліського краю бондарством, столярством, ткацтвом, так як самі забезпечували себе і свої сім’ї одягом, реманентом, домашнім начинням та інвентарем.

На початку ХХ століття, скориставшись дозволом влади селитися на хуторах, починається розбудова села. Так, за “Списком населення місць Волинської губернії”

(Житомир,1906), у селі Вараш налічується 103 селянських двори, 4 хутори та 747 чоловік населення.

Відомий дослідник природи Західного Полісся П.А.Тутковський у своїй статті “Родовища будівельного каміння в Луцькому повіті Волинської губернії” (1912 р.), мандруючи правим берегом річки Стир, згадує село Вараш: “На правому березі ріки Стир у напівверсті на захід від підніжжя гори Хотецької (в народі – Хоমেцька) знаходиться село Вараж. Пойма річки Стир біля села Вараж досягає ширини більше однієї версти і утворює велике топке болото – Ковалівку”.

Незважаючи на віддаленість від залізниці та автомагістралі, над селом пронеслась буря Першої світової війни, події якої знайшли своє відображення у географічних назвах. Восени 1915 року тут проходила лінія фронту Рига-Пінськ-Дубно. На свято Успіння Пресвятої Богородиці російські загони підірвали залізничний міст через ріку Стир і зайняли на цьому боці оборону, за Стиром, на Волині стояли австро-німецькі війська. На горі, що стоїть за бетонним заводом, був розташований спостережний пункт генерала Брусилова, тож цю гору в народі, крім назви Хомецька, називають ще й Брусилівська. Далі, де тепер ПРК і територія самої АЕС, стояла ближня артилерія, а в районі Суховолі – далекобійна. Дорогою до Старої Рафалівки, на горі, де тепер обеліск, стояли козаки, тому і назвали її гора Козак. Восени 1916 року на командний пункт приїхав генерал А.А.Брусилів. Розпочався Луцький прорив великою артпідготовкою – у Вараші згоріло 5 хат. Німці стріляли по церкві, вважаючи, що там спостережний пункт, зруйнували одне крило будівлі. Російські війська, прорвавши оборону, переправились через річку Стир і пішли на Маневичі та Луцьк.

Громадянська війна вихором пролетіла землями Варашськими. У 1918 році знову тут були німці, а у 1919 – поруч шляхом проходили січові стрільці, які захищали За-

хідно-Українську Народну Республіку від Червоної Армії та Польських військ. У 1920-му році пройшла 25-та Чапівська дивізія, прогнавши польські війська. У вересні цього ж року поляки зайняли Волинь вдруге, і це вже, як виявилось, надовго. 18 березня 1921 року був укладений Ризький договір, за яким Волинь увійшла до складу Польщі. Вараш стало селом Сарненського повіту Волинського воєводства з центром у Луцьку.

За Польщі, як казали у народі, старшим у селі був солтис (староста). Жив він у своїй хаті, яка і вважалась управою. Підпорядковані йому були 3-4 десятники. На сход громада збиралась у господаря, який мав найбільшу хату. Найчастіше – у Саворони Аполлінарія, що жив у центрі села. На сході вирішували: коли на луг худобу виганяти, коли розпочинати сезон, коли і де піски засаджувати деревами та інші нагальні питання. Панову землю засівали бідні селяни, яких він наймав на роботу.

У ті роки у Старій Рафалівці була школа, яку відвідували лише ті, хто міг заплатити за навчання. Вчили тільки польською мовою, тому що у 1921 році Волинський воєвода видав указ про заборону української мови. За рік навчання в гімназії треба було заплатити 250-300 злотих. Для порівняння: корова у той час коштувала до 300 злотих.

Нові зміни на Варашську землю прийшли, починаючи з 1936 року. Польський уряд видав закони про парцеляцію – створення державного земельного фонду для подальшого продажу селянам, та комасацію – виділення землі на хуторах. Комісія з парцеляції – землевпорядник та інженери, брали проби ґрунтів, робили план поля і оцінювали землі в залежності від родючості. Потім розподіляли рівномірно, щоб попала людям і родюча земля, і гірша, але на ту суму, на яку господар міг купити.

У 1937 році на сході громада згодилась взяти землю на хуторах. 1 вересня 1939 року приїхала комісія з комасації

із Луцька, щоб затвердити хутори. Чекали повітового старосту із Сарн, потім поїхали на пошту дзвонити, але у відповідь почули: “Хай люди живуть, а затверджувати будемо після війни”...

17 вересня 1939 року в село прийшла радянська влада. На той час уже багато людей жило на хуторах і нове керівництво не зупиняло їх потік у далекі і близькі урочища. Найбільше з них називалось Остинець. Це сьогодні воно покрито дачними ділянками від лісосмуги градирні блоку №1 до дороги на Рафалівку. В 1940 році почав організовуватись у Вараші колгосп. На місці сучасного стадіону були заклуні, ці землі віддали першим колгоспникам під забудову. Було їх 10-12 чоловік із бідноти. З недовірою віднесли до них селяни, особливо після того, як вони на свято Благовіщення своїм першим трактором орали колгоспну землю. Та невдовзі були покарані, бо з початком війни з Німеччиною колгосп німці розігнали.

У війну було нелегко, приходили чужі люди і вдень, і вночі. Важко було розпізнати чи червоні партизани, чи бандерівці, чи НКВС.

Весною 1944 року, коли війська Червоної Армії визволяли село, з ними пішло воювати багато хлопців і чоловіків.

Найстарішими документами, які зберігаються в архівному відділі міськвиконкому, є Погосподарські книги Варашської сільської ради депутатів трудящих за 1947–1949 роки. Гортаючи пожовклі від часу сторінки, перед очима постає картина життя села в ті далекі нелегкі повоєнні роки.

За даними Погосподарських книг №1 та №2, до Варашської сільської ради в 1947–1949 роках, крім села Вараш, входило ще п'ять хуторів: Остинець, Дебра, Приборовок, Бабки та Залипоче.

У 1947-1949 роках на території Варашської сільської ради налічувалось 195 дворів та проживало 897 чоловік. Першим головою сільської ради був Пашко Олександр Максимович.

У селі Вараш діяла початкова школа, тому письменними була половина жителів села і хуторів – 446 чоловік. З них 89 чоловік – старші 30 років, 357 чоловік – до 30 років, у тому числі діти.

Сухі цифри розповідають нам про суспільне життя поліського села під час та після війни. За час окупації були вивезені до Німеччини на примусові роботи 4 чоловіки. Призвані в ряди Червоної Армії у 1944 році – 17 чоловік; у 1945 році – 6 чоловік; у 1946 році – 0; у 1947 році – 7 чоловік; у 1948 році – 2 чоловіки.

Засуджено: у 1945 році – 1 чол., у 1946 році – 1 чоловік, у 1947 році – 5 чоловік, у 1948 – 9 чоловік, у 1949 – 4 чоловіки, всього – 20 чоловік. Убито 5 людей: у 1946 році – Саворону Євдокію Павлівну, Штинь Наталію Талимонівну; у 1947 році – Пашка Михайла Олексійовича, Федінчика Віктора Степановича, Книшука Петра Тимофійовича.

За 1947–1949 роки на території сільської ради народилося 42 дитини, померло – 24 жителя, з них шестеро дітей до 3-х років.

Церковним старостою Свято-Михайлівської церкви з 1933 року був Герасимчук Кирило Федорович.

Основним джерелом існування для жителів сільської ради було сільське господарство, та в селі жили люди, які, крім цього, займалися іншими дуже потрібними ремеслами. Це теслі – Матюх Григорій Романович, Федінчик Самійло Кузьмович, Тимошук Григорій Якович, Штинь Василь Климович; шевці – Щур Іларіон Федорович та Пашко Петро Макарович; кравець – Щур Дмитро Федорович; музикант Саворона Яків Корнійович; рибак – Воронюк Антон Тихонович; пічник – Федінчик Кузьма Іванович.

Це далеко не все, про що можуть розповісти нам Погосподарські книги села Вараш, яких на зберіганні в архівному відділі за 1947–1985 роки налічується 40 одиниць.

В 1949 році знову почали заганяти селян у колгосп. Організовували його уповноважені НКВС, тому і назвали колгосп імені Дзержинського. Тих, хто не хотів записуватись у колгосп, принижували, примушували лізти під лавку, щоб подумали. Після війни з технікою було сутужно. Два роки жали серпами, потім косами, косарки появились тільки на початку 50-х років.

У 1952 році об'єднались в одну сільську раду села Вараш, Стара Рафалівка і Бабка, назва колгоспу залишилась та сама – імені Дзержинського. У зв'язку з цим почала розбудовуватись вулиця Лугова.

Міста не ростуть на пустому місці. Кожне місто колись було селом, а кожне село, в свою чергу, починалося з кілька хат. Для переростання села у місто завжди повинен бути якийсь поштовх. Для села Вараш ним стало будівництво атомної станції, яке розпочалося на околиці мальовничого поліського села, що притулилося до звивистого берега річки Стир. Зносились дерев'яні хати, а на їх місці будувались багатоповерхівки. Багато хто з старожилів Вараша може сказати: “Ось на цьому місці була моя хата, тепер залишились лише дерева”. Як назвати селище влада не запитувала ні у жителів села, ні у будівельників. В Указі Президії Верховної Ради Української РСР від 15 березня 1977 р. № 1826-ІХ “Про присвоєння найменування новозбудованому населеному пункту Володимирецького району Ровенської області” говориться: “Задовольнити клопотання обласних партійних і радянських органів з метою увічнення пам'яті Героя Радянського Союзу партизана-розвідника Миколи Івановича Кузнецова присвоїти новозбудованому населеному пункту Володимирецького району найменування – селище Кузнецовськ”.

І місто проковтнуло село... В рішенні виконавчого комітету Ровенської обласної ради депутатів трудящих від 21 березня 1977 року №109 читаємо: “Село Вараш, у райо-

ні якого ведеться будівництво нового населеного пункту, включити в межі селища Кузнецовськ, виключивши його з облікових даних”.

Кожна географічна назва – пам’ятка історії та культури, це привід пишатися давньою історією, не виняток і назва Вараш. Бездумні хрестителі комуністичної ідеології, не задумуючись, стерли з облікових даних давню назву “Вараш”, замінивши її на чужу, штучну “Кузнецовськ”.

Перетворившись із села на місто над Стиром, ставши перлиною Українського Полісся, дуже шкода, що ми втратили милозвучну, поетичну і загадкову назву Вараш, яка своїм корінням проросла у давнє минуле.

О. Федорчук,
*начальник архівного відділу виконавчого
комітету Кузнецовської міської ради.*

Бібліографія:

1. Клірові відомості єпархії Житомирської повіту Луцького. Ф.35, спр.252.
2. Відомість з приписною до церкви Полонської Луцького повіту села Вараша церкви Михайлівської. Ф.22, спр.265.
3. О.Цинкаловський. Стара Волинь і Волинське Полісся. Інститут дослідів Волині, Вінніпег, Канада.
4. П.А.Тутковський. Родовища будівельного каміння в Луцькому повіті Волинської губернії. 1912 р.
5. Список населення місць Волинської губернії. Житомир, 1906 р.
6. 900-ліття православ'я на Волині.
7. Побачення з Поліссям. Збірник кузнецовських авторів. Володимирець, 1993 р., 112 арк.
8. Погосподарська книга №1 Варашської сільської ради депутатів трудящих Володимирецького р-ну Ровенської області за 1947–1949 роки. Ф.10, оп.1, спр.1.
9. Погосподарська книга №2 Варашської сільської ради депутатів трудящих Володимирецького р-ну Ровенської області за 1947–1949 роки. Ф.10, оп.1, спр.2.

ЧОМУ ТИ СТЕПАНКО?

До речі, дід твій, Степанку, закінчив усього 4 класи польської школи, учився дуже добре, з одного малювання у нього було 4 (найсмішніше, що у всіх його дітей, тобто у мене і моїх сестер, а тепер, виявляється, і у його внуків є хист до малювання). А знав Степан стільки всього з географії, ботаніки, математики, історії, що я, інститут закінчивши, стільки всього не знала, мабуть. Дійсно, та стара школа давала справжні знання. Знав твій дід досконало польську мову, російську, розумів добре німецьку. Вже потім, коли я підросла, то якось познаходила на горищі багато німецьких книжок і словників, а польські – то стояли вдома на етажерці, сама я їх теж прочитала. Тато говорив зі мною польською мовою, я слухала польське радіо, читала, розмовляла вільно, от тільки писати не навчилася, а тато мені навіть листи інколи польською мовою писав. А дець у 10 класі я написала декілька віршів польською і прочитала тату. Але він моєму авторству не повірив, казав, що я не могла цього написати, а дець по радіо почула, та це не так, це насправді були мої вірші.

Тато всіляко підтримував оці мої прагнення до знань, грав зі мною у різні ігри. Я пам'ятаю, колись був такий період, коли я грала в “панянку”. І от увечері я робила чай і на підносі, у блюдечках подавала його тату. Він, як завжди, щось читав, пив мою “гербату” і ми говорили з ним на різні теми польською.

Твій дід знав дуже багато, але був малослівний, стриманий, а про своє життя взагалі мовчав. Розповів він мені про все за 2 чи 3 роки до смерті, і то тільки тому, що він знав про свою швидку смерть.

Дізнався дід про неї дець за 4 чи 5 років до її настання. І знову ж це був віщий сон, а може, все-таки яв, того батько і сам толком сказати чи пояснити не зміг. Він розказав про

все мені одній і взяв з мене клятву, що я навіть матері про це не розкажу. Я поклялася і мовчала до самісінької батькової смерті. Розповіла про все неньці аж 22 квітня 1997 року, в день, коли тата забрав повторний тяжкий інфаркт. Він помер у ніч з понеділка на вівторок за 15 хвилин до 5 години ранку. Цілу ніч у нього тривав сердечний приступ і весь цей час, як розказувала мама, тато молився. Читав “Отче наш” і “Вірую”, і з “Вірую” на вустах він і помер. Головне те, що тато, скільки я себе пам’ятаю, ніколи не ходив до церкви. Він говорив, що там “одні кагебісти” і їм потрібні тільки гроші, а не наші молитви.

Мама згадувала, як тяжко і достойно він помирав.

– Я бачила, – казала вона, – що то вже кінець і сиділа біля нього, вклякнувши, нічого не говорила йому, нічим уже не могла допомогти, тільки все гладила холодючі ноги, розтирала їх спиртом, бо він жалівся, що йому холодно, і мовчала, бо відчувала, що зараз йому не можна заважати. – Мама плакала і розповідала далі. Одного разу я його тільки спитала:

– Що ти, Степане, уже йдеш?

Він відповів:

– Іду, бабо, а ти за мною не спіши...

Так от татові ще у 1992 чи, може, 1993 роках серед білого серпневого дня було видіння. Саме видіння, бо це не був сон, – стверджував він. У полудневу спеку він приліг трохи відпочити на своє ліжко.

– І, – говорив він, – я ще й не задрімав, коли раптом побачив, як з однієї стіни, з тієї, де зал, з’явилися високі, аж до стелі (а хата у нас висока, десь 3-4 метри) фігури ангелів. Був серед них і старший. Він був у чорному плащі. Вони зупинилися біля мене і старший сказав: “Цьому залишилося 4-5 років”, – і мовчки, дуже тихо, пройшов через всю кімнату і зник у стіні навпроти.

Ну я, звісно, намагалася говорити, як і всі у таких випадках, що це був сон, тим більше вдень, що на це не треба звертати увагу, але тато дуже серйозно сказав мені:

– Запам’ятай, це не сон. Так буде і я це знаю, і ти це знаєш. Не кажи нікому, щоб не переживали, а сама знай, що Бог є і я вірю в Бога, і ти не мучся, не роздумуй, не шукай, а просто повір.

Треба сказати, що в той період ми з татом часто проводили вільні години за читанням Біблії і роздумами. Я вагалась, не могла до кінця усвідомити всього і все просила:

– Ну, дед, скажи, як ти думаєш, є Бог?

На що він незмінно коротко, не вдаючись у якісь подробиці і не пробуючи переконати мене, відповідав:

– Є.

А як дід любив тебе, синочку! Завжди невтомно, годинами возив тебе у “мальвіні”. Я деколи навіть сварилася з ним:

– Ну що ти, тату, все возиш його? Сядь, відпочинь, тобі ж уже ноги болять. Все одно він не пам’ятатиме цього (а тобі тоді трішки більше року було).

– Там ти знаєш, – серйозно одказував дід.

І що ти думаєш, дійсно, ти про це дуже довго пам’ятав. Я запитувала тебе про це в чотири, шість, сім років і ти говорив, що пам’ятаєш і про коляску, і про те, як дід тебе і kota Опанаса возив на велосипеді (тоді тобі було десь 1,6 р.) на мішках із картоплею, бо ми тоді якраз копали картоплю, от ви з котом і їздили з поля на двір і назад. Дід був щасливий. Йому так поняньчити вдалося ще Андрія, коли його привозили малого влітку в село. І ще діду дуже подобалося, що і ти теж Степанко, що пам’ять про нього продовжитья і що ми таким чином висловили свою любов до нього.

От я все говорю, синку, говорю, а про найважливіше і найстрашніше у житті твого діда боюся починати, бо воно болить мені, його дочці, навіть через таку ріку років і його, і мого життя...

ТАБОРИ

Про ці страшні і трагічні сторінки життя свого тата і твого діда я довідалась уже десь аж після інституту, у 85 році. Ця тема завжди замовчувалася у сім'ї і ми, діти, чомусь ніколи цим не цікавилися. Я відчувала якусь таємницю, але про що це, в чому вона не знала, напевне, дуже довго. А табу на минуле було накладене, мабуть, тому, що батьки боялися зруйнувати життя своїм дітям, боялися, щоб на дітях те батькове минуле не позначилось, і вони були праві. А знаєш, синку, ніде, ніколи у своєму селі я за своєю спиною не почувла “бандеровка” чи ще якось, що частенько можна було почути на сході України. Думаю тому, що батька дуже шанували в селі, знали ціну його роботящим рукам, чесності його, та й півсела у нас побувало в УПА, в отих “бандерівцях”. Далі, синочку, не я тобі розповідатиму, а баба Варя.

– Я ще зовсім молода була, на вечорки з дівчатами бігала, десь у 17 років заміж пішла. Була смішлива і жартівлива, вміла всіх насмішити, завжди з дівчатами якісь видумки видумувала: то налякаємо когось, то обманемо, але все по-доброму, просто, щоб було смішно. А залишилась я сиротою у 12 років. Матінка моя тяжко захворіла, щось і не боліло їй нібито сильно нічого, а сама лежала худа, згасала і невдовзі померла. А я одна дочка у неї була, і троє братів у мене було, а ще батько і дід з нами жили. То вона так плакала перед смертю:

– Це, – каже, – через тебе я померти не можу, бо дуже жаль мені тебе, що ти одна дівчинка серед хлопців залишаєшся і будеш за наймичку їм.

Дуже наказувала братам і батьку не обіжати мене, бо я одна їм за сестру і за матір залишаюся: і наварю їм, і приберу, і помию, і виперу все, а ще ж і господарство, а

найголовніше, що вже тоді я і прясти вміла і сорочки шила і вишивала, і все те на одне мале дитя...

Спала по 5-6 годин, тяжко працювали ми в дитинстві. Я маленька, худенька була, а все пряду, пряду. Позбираю всі рубашки і волочу до річки прати, цілу коробку наскладаю, підняти не можу, а сорочки полотняні, мокрі дуже важкі, волочу, надриваюся, а якісь такі хлопці були тоді, ні щоб ту коробку з річки принести, то все сама та сама. Пам'ятаю, одного разу взимку перу я з бабами, а мені 12 років (плаче мама гірко), а я тими рученятами в ополонці і в гумових чоботях у холодній зимовій воді, то де воно на старості ті ноги візьмуться? (Тут треба сказати, синочку, що твоя бабуся дуже страждала, бо їй десь 20 останніх років як відняло ноги і вона, бідна, ходила тільки з паличкою, а дійти до магазину чи до церкви зовсім не могла, дуже боліли їй вони, як вона тільки їх не лікувала...) Аж тут панянка, дочка пана нашого, на лижах під'їжджає до річки і питається:

– А цо, баби, не хлодна вода?

А я їй так бистро:

– Засунь руки, да й побач.

Постояла вона, помовчала, та й поїхала. Ото як згасла моя мама, то Андрій, брат старший, женився. Олену, невістку в хату привів, а потому і Степан Польку. І всі ми в одному кагалі, в одній хаті мучилися, але добре жили, сварки чи бійки ніколи не було. Братихи мені як сестри попалися, а то й деяких сестер лучче. Ну а десь так у років 16-17, то ми з подружками ходили до Винодори на вечорки. Збиралися там дівчата і хлопці, жартували, співали, танцювали. А почав на вечорках Степан Кошчин (так повуличному називали мою бабу, Кошка, а мого батька і всіх його братів Котами, чи не звідти підтвердження нашої з тобою любові до котів?) за мною упадати, то простойть вечір і ні слова не скаже, а як тільки я засміюся, то вже ве-

селіший робиться і танцює з дівчатами другими, а за мною слідити (тут і далі я буду використовувати мамину мову) і боїться заговорити зо мною. А я не танцювала, тільки смешила всіх багато, та й на вечорках все шось причверяла. А Степан гарний був, усе девки за ним упали, а він за мною, але що ж я тоде – дитя, 17 рік, а він старший мене на 4 роки. Чи я думала, чи знала, що смеялася із своєю долі.

Ото він пару раз поговорив зо мною і сказав, що бутилку передасть мені, що посватає мене, значить, а я все собі смеюся. А мені тоді люди казали, що Степан то дуже добрий, а свекруха у тебе буде то дуже серйозна, як ти і вибудеш у єї. Лякали все мене, а воно оказалось, що свекруха за матеру мені стала. Вибула я в її, прожили стілько літ разом і похоронила я її.

Але так не хочу я той замуж, не тільки за Степана, бо багато хлопців коло мене крутилося: і Данило Антипець, і Юхим, і Захар з Кутка, і Юхим Стельмахов, і Матрос Борис, а просто не хочу я той замуж і все тут.

А це ж уже 41 рік іде. Німців ще якось не було, ми як жили, так і живемо, бутилка водки ще у мене, нібито на осінь Степан про весілля казав, а я йому ні да, ні не, мовчу. Але ж так замуж не хочу, аж робиться щось мені (видно, чула душечка моя, яку муку предстоїть пройти їй). І от за тиждень до сватів прошу я Польку, прошу Олену, щоб бутилку назад Степану занесли, бо самій якось стидно, стільки протримала, люди до весілля готуються, а я тут все одменяю. Ну Полька зразу ж відмовилась, а Олену я ледве умовила. Пішли разом до хати його, показала я їй його хату і Олена занесла ту бутилку.

Ну я така рада, така щаслива, аж підстрибую, побігла до хати. А Олена розказувала, що як зайшла з тою бутилкою у двір, як побачив, каже, мене Степан, щось рубав у дворі, то побілів, сокиру кинув і побіг з двора, а я ту бутилку свекрусі оддала. І от не встигла я додому прибігти,

аж і Степан прибігає. Просто плаче, просить мене: “Одумайся, що ти робиш, люблю ж я тебе”. А я йому кажу: “Степане, не обіжайся, я не хочу тебе обідить, я не за тебе замуж не хочу, я просто ще не хочу замуж іти. Ти хлопець хороший, он скільки за тобою дівчат бігає, он Палажечка Сваринцева тебе любить, то й женись на ній”. Ну, а Степан каже:

– Що ж, Варє, як ти не йдеш замуж, то і я женитись не буду, поки ти замуж не підеш.

А я ж знаю, що його мати дуже просила оженитись, бо ж шестеро хлопців у хаті, а вона одна, помічниця їй треба була, ох як треба.

Ну живемо як жили...

А вже ж почалася війна. Батько часто, ще у 39-40 роках, усе щось почитував, возив якісь книжки і листівки на схід (про це мені розказувала не твоя баба Варя, синку, а батькова мати, моя баба Параска). Я пам’ятаю, коли вона це згадувала, то сердита була на Степана, казала:

– Розумний такий був, усе бігав на якісь збори, все щось почитував, ховав, от і добігався.

А що добігався? Куди добігався? – я не питала, бо ще нерозумна була, мала, 9 клас. Це мені було 15 років. І от Степан попав у бандеровці. Як згадувала та ж баба, тобто мати Степана, був він у них там трохи за зв’язкового і за “грамотного”, все Україною займався, політикою. А вже у 41-му в бандерівцях півсела було. За головного був у них там Олекса Купчишин. Жив у будинку, з якого зараз сільраду зробили, і знаходилась вона там десь аж до 90-х років. А Олексу вбили, батьків його на Сибір вивезли, а будинок їх забрали. Ця сільрада дуже важлива у спогадах батька, бо другий віщий сон, що наснився йому в таборах, був якраз про неї.

Батько розказував:

– Як уже в 53 році здох Сталін (саме так він завжди говорив про нього, або ще “той кат”) то ми ще довго того не знали, від нас це таїли, але одного разу мені приснився такий сон. Стоїть наша сільрада з червоним прапором, і тут приїжджає такий здоровий кран, з гирею величезною на тросі, якою розбивають старі будинки. От він починає розгойдувати той трос і тою гирею по сільраді стукає. І так гупає, гупає, аж поки не завалилася та хата і флаг той упав. Проснувся я, і як толкнув мене хто, в голову така думка прийшла, що то хана Сталіну і вже скоро все рухне. Аж точно, чуємо через кілька днів, вистроїли нас і повідомляють, що той кат здох і печалиться ми повинні сильно, а ми всі стоїмо і стараємося хоч вголос “ура” не кричать, бо ж постріляють.

І от іде війна, а бандерівці тих, хто не пішов добровільно допомагати їм, заставляли. Молодих дівчат зобов’язували їм у лісі по черзі пасти свиней та корів. Десь у бору (ліс за Тріщавою) це було. От одного дня передали мені “грипса” (це така записка) бандерівці, щоб я ішла на тиждень пасти свиней у ліс. Плачу, боюсь, а нічого не зробиш, пішла я пасти. День, другий пасу, а самій страшно, 17 років маю, одна дівчина там серед хлопців. Але ж, правда, не обіжав мене там ніхто, дисципліна у них була там сильна. Ну давай я плакати, додому просилася відпустити, бо я ж сирота і одяг (брешу) десь свій закопала, треба в село переодягнутися сходити. Плачу і плачу. Пожаліли вони мене, відпустили. Ну, а я додому і на вечорки, та до Степана кажу:

– Якщо не передумав, Степане, жениться, то добре, піду за тебе.

А я ж знаю, що Степан у бандерівцях, то думаю, може, як він там уже у них, то їм одного із сім’ї хватить, відстануть від мене.

Зрадів Степан страшно, і зразу ж після Коляд вирішили ми весілля зробити. Пішли до вінчання, повінча-

лися, виходимо з церкви, а кругом церкви вже бій іде, стрільба, німці на село наступають, з бандерівцями б'ються. Ну хто куди порозбігалися. Ну добре, вже живу я у свекрухи, тиждень живу, аж одного вечора постукали до нас у вікно і принесли Степану грипса: треба іти в ліс. Ото нажилася, ото нажилася!.. Аж цілий тиждень замужем була. Плачемо ми з свекрухою, просимо Степана не йти, а він каже:

– Ні, піду я. Як згину, то один згину, а як не піду, то всю сім'ю виб'ють можуть.

Отаке ото було, і совіти бандити були, але й цих теж боялися мусили.

І пішов мій Степан. А я сиджу на лавці, плачу і сльозами умиваюсь, ну куди мені тепер подітися? Свекрусі я не потрібна, лишній рот, і батьків нема, пішла б до них назад, та повмирали.

Аж тут уже німці в селі і треба ж якось одяг і харчі Степану передавать. То я зайду в уборну, там понатягну на себе все чоловіче, а зверху свої спідниці та кожуха, а у пояс хліба намотаю, сала позатикаю і, як стемніє, почимчикую в ліс. То через мене хлопці грипси передають, а я ж неграмотна була, не знала про що вони там і писали. А одного разу, пам'ятаю, був страшний бій. Партизани і бандерівці там, коло мосту на Горині, як зв'язались, а я якраз до Степана прийшла ще з одною дівчиною (мама називала з ким, але я, синок, пробач, забула). Попадали ми на землю, пулі цвяхкають, ревемо, а Степан щось там кудись стріляє і кричить на нас, щоб не ревли дурні, а додому пробиралися. А багато полягло тоді людей, енкаведистів багато, а у бандерівців оно трохи поранених. Перемогли вони в тому бою, на вози потому вбитих зібрали і у ліс завезли. Десь там і поховали їх. І от після цього бою Степан із загоном десь аж у Білорусію подався. Не було його більше місяця. Аж потім повернувся, грипса передав, до лісу мене визиває. Боже-

Боже, понесла я йому одяг у ліс, а на йому чобіт нема, стопталися. У постолах якихось, а зима ж тріскуча, сам в якомусь лахмітті. На животі тільки пояс од штанів висів, а самі штани зотліли, голодні, вошиві. Але ніразу, ні з кого з убитих не зняв ні рубашки, ні штанів і навіть чобіт, отакий був совесний, у своєму ходив. А тут, якраз, один военний солдатик попався, руский, в бою застрелений, а один з нашого села, Юхим, вже зразу чоботи його натягнув, шинелю з нього зняв, а в кишені письмо лежало, мабуть, з дому, від матері того хлопця. От той Юхим письмо читає і регоче, щось прочитає і регоче, що от цей уже убитий лежить, а мати з ним ще говорить. А Степан на все те дивився-дивився та й заплакав бідний. А на другий день того Юхима тоже пуля дістала, убили і його.

А у лютому 44 року прибігли люди якось до свекрухи (моєї баби Параски, татової мами) та й гукають:

– Біжи, Параско, в сельсовет, енкаведисти твого Степана зловили, біжи, може, ще й живого застанеш.

А я як те почула, то ноги мені відняло. Побігли удвох, але не застали там уже Степана, у тюрму його повезли. Люди розказували, що як у сельсоветі їх бадали (допитували), то там такі ярі стрибки (“яструбки” – так звані партизани із місцевого населення, які боролися з упівцями) були (прізвищ баба не називала), все просили енкаведистів, що оддайте їх нам, ми їх на куски розірвемо, а вони їм сказали:

– Як такий смелий, то біжи собі в ліс да злови, там ще багато їх бігає.

А уже енкаведисти не стріляли тоді бандеровців, а приказ у них був судити їх, хто не сам здався, а тих, хто сам до них прийде, здасться, то нібито відпустять. Та ніхто у це не вірив, бо знали, як у Сталіна відпускали, на той світ відпускали. На Кутку (назва частини села) в одного схрон був, то там переховувались один хлопець і дівчина цілий

тиждень, а потім їх хтось видав і вони, бідні, обоє застрелилися, як енкаведисти прийшли той схрон брати.

Да забрали Степана у Степань, і вже не бачила я його аж 12 літ з того часу, а ще з півроку його там, у степанській тюрмі, тримали. Спочатку приймали передачі, то я торбу на плечі – і пішки в Степань. А боса, а пісок гарячий, поки зайду, на ноги дивитись не можна. Все їсти йому, бідному, несучи, а вони, гади (наголос на другий склад), передачі забирають і самі все жеруть, ніразочку, Степан казав, і не віддали йому ніякої передачі. А раз прийшла у Степань та стою на вокзалі, а тут енкаведисти стоять, якусь пісню горлають п'яні. Про якогось Степана співають і жінку його Варку. Я вже ні жива, ні мертва, думала, що це вже вони про мене якісь частушки чи як воно там називається, співають і регочуть, як коні, мене зараз заберуть.

Одного разу до його, бідного, свекруху, матір його, пустили, бо думали, що йому вже все одно смерть.

Баба згадувала:

– Ой, Господи, Господи, завели мене у якусь смердючу камеру, а там же ж ще якийсь хлопець, уже мертвий лежить, волочуть його за ноги, а голова по підлозі брязкає, а мій же ж лежить голый, в одних подштаніках, на цементі, в бреду, тифус у його, гарячка сильна і ранений в руку. То зняла свою сподню сподніцу, да із сорочки якось одорвала подола, перев'язала його рани трохи, обмила, як могла, да надягла на його сорочку полотняну, що з собою принесла, напоїла бідного, а він же ж і не визнає мене, не бачить, що то мати коло його порастєся. А потому прогнали мене і побуть біля його не дали, і більше вже й не пустили ніколи.

Все це, розказуючи, бабуса моя гірко-гірко плаче...

– А потому все Варка до його ходила, бо це ж у мене ще вдома діти і господарство, всьому раду треба дати, а війна ж то ще йде.

Аж тут чутка: за те, що Степан у бандеровцях був, хочуть зробити такий суд у селі, показательний, судити мене, вигнать мене з хати і з дітьми малими у Сібер загнать. Прийшла я на той суд, слухаю їх, а один начальник каже до мене:

– Ну что, мать, может скажешь, как это ты до такой жизни докатилась и где твои синовья сейчас?

А я встала та й кажу йому голосно, щоб усе чули:

– А то ви мені об'ясніть, де то мої сини сейчас, по яких лесах і арміях ходять. От за Степана хай той і той скаже (прізвища баба називала, але я забула). Це він його у ліс забрав, грипса передав, де він подів того Степана? А за Кузьму, то ви вже мені розкажіть, де він зараз воює, бо немці його у мене забрали, а я чула, що потому він і у вашій армії пригодився. А коли забирали його у мене, то тоже мене не спитали, а от за тих, що зараз коло моєї сподніци, то ви і питайте. За тих я одвічу! Правду я, люди, кажу чи ні?

А всі аж загули в клубі:

– Правду, правду, Параско, – і виложила йому письмо од Кузьми на стол, а він там пише, що Червона Армія їх з батраків у німців освободила і забрала його до себе, і він зараз воює у Польщі. Прочитав той начальник те письмо і мовчить, а всі почали кричать, що гріх буде їм, як вдову з такими малими дітьми обідять і з своєю хати виженуть, бо немає мені за моїх синів ніякої провини. Да й одстали од мене тоді енкаведисти ті.

Більше ні мама моя, ні баба батька не бачили. І от про те, що з ним було у тюрмах і таборах, розкаже уже сам тато. Розкаже уже майже перед самою смертю, десь у серпні 95 року. Я добре пам'ятаю той день. Тоді у село всі з'їхалися допомагати копати картоплю, навіть Галка, твоя тьотя, з Берислава приїхала, а ти і Павло повзали серед нас. Весело було, всі з вас сміялися, потішалися. Це був День

Незалежності, п'ята річниця, 28 серпня. День видався дощовий, і ми не копали картоплю, а купили бутилку вина, якихось солодошів, батьку подарували квіти і от у тісному колі сім'ї тата ми і розговорили. Як жаль, як жаль, що не було у нас тоді ні магнітофона, ні фотоапарата, і я не впевнена, що запам'ятала все.

Далі розповідав твій дід, синочку:

– Після степанської тюрми мене перевезли у дубнівську. Це була дуже страшна тюрма, багатьох людей катували і розстрілювали.

– Тату, ну а як же вас зловили енкаведисти? Ти ж так нам і не розказав ніколи, – запитала я тата.

– Це було у лютому 1944 року. Я і ще декілька чоловік, дев'ять нас було, заготовляли продовольство для основного отряда, що розташувався у лісі під Сарнами. Вночі ми це продовольство доправили до залізничного мосту через Горинь біля нашого села і там у схроні чекали зв'язкового цього загону. Його довго не було, і ми заснули, виставивши вартового. А проснулися від стрільби і криків. Вартового зразу забили, нас оточили і зненацька напали. Всіх перебили, залишився тільки я поранений і ще один хлопець, але потім він зник. Я думаю, що то він нас і видав їм. А тоді вночі випав такий сніжок чистий і ми залишали сліди. От по тих слідах вони нас і вистежили.

– А як звали цього хлопця, що залишився з тобою живий?

– Я не можу цього сказати, бо я точно невпевнений, що це саме він нас видав. Але після того я ніде його не зустрічав і нічого про нього не чув.

– Тату, тебе били на допитах?

– Ні, Бог милував. Я був у тяжкому стані, в тюрмі ще добавився тифус, там уже не було кого бити.

– Ти був у багатьох тюрмах, тату, багато пережив, а скажи, що найстрашніше було у твоєму житті? – знову спитала я.

– Найстрашніша була харківська тюрма. Коли я туди попав, то думав, що уже не виживу. В 1941 році більшовики там тримали тьму людей, по 40-60 чоловік у камері, що була розрахована на 10. Мордували їх там, бадали, а тут – німці. І от коли вони здавали Харків німцям, то щоб не випускати цих “ворогів народу”, як вони говорили, а розстріляти їх вони вже не встигали, почали кожную камеру закидати гранатами. Так перебили більше трьох тисяч чоловік. Німці, коли захватили город, тоже не стали чистити тюрму, а уже більшовики заставили робити це нас, нових в’язнів, коли знову відбили Харків. Ми мусили розчищати ці камери голими руками, без противогазів і ховати ці трупи людей прямо у дворі тюрми...

Тут тато довго мовчав і сидів непорушно. Мовчали і всі ми, боячись потривожити цей татів важкий спокій.

– А потім, тату, де ти опинився? – запитала я.

– У різних тюрмах ще сидів. Потім перевели мене у Ригу. Там з півроку був, там і суд відбувся. Який там суд?! Ніхто нас там не слухав, просто вирок зачитали. Дали 15 років лагерею і 5 років порожнечу в правах, тобто на поселення, без права на Україну повертатись. От після приговору перший раз перед етапом дозволили з родичами зустрітись.

Мама:

– Да-да, ото я поїхала і як пані, у Ризі, за границею побувала. Разом з Володею, братом моїм, і Михалком (тут я точно не впевнена, але з кимось із братів тата). Оце знов побачила я Степана. На одну годину у тюрмі дали стрітись і поговорить, да й забрали мого Степана (плаче), а я з хлопцями до відходу поїзда по городу ходила. Краму (тканини) різного набрала. Перший раз побачила які-то ті магазини бувають. Все у Ризі тоді було.

– Потім був Архангельськ, – продовжував тато. Там був пересильний лагерь. Я ждав там куди мене закинуть на відбування строку. І от перед тим, як погрузити в’язнів на

баржу і по морю відправити їх кого у Колиму, кого у норильські табори, і мене в тому числі, нас усіх почали зганяти на пірс. А корабель ще не прийшов, погрузитись не було куда. І от ці гади (наголос на другий склад) все зганяють і зганяють людей. Всі товпляться, тісняться, а куди ж ти подінешся, як місця мало. І от уже багато хто починає падати в море. А пірс заходить у море далеко, там глибоко, зима, Архангельськ. Скільки там потонуло тоді людей, страшно сказати. Я думав і мені вже хана там буде. А потім коли нас уже запхали на корабель у трюми, як сельодки набили нас туди, то не давали ні пити, ні їсти тиждень. Мерло багато людей, їх не забирали, воздуха нема, пекло...

Тато знову довго мовчить...

– От як ви хочете знати все детально, то прочитайте Солженіцина “Архіпелаг ГУЛАГ”. Всю правду він там пише, одну правду.

– Привезли ледве живими до місця, може, зо три тисячі чоловік. Вигрузили у Норильську і погнали у тайгу. А мороз такий страшний, що як плюнеш, то слюна до землі не долітає, замерзає. Ми голодні, босі, на ногах у мене резинові такі чуні, з покришок машини вирізані, роздягнені, хворі. До вечора без передиху гнали на морозі. Пригнали, спинилися серед лісу, снігу по пояс і оце тут ваша хата тепер буде. Ночували в снігу, хто де стояв, там і впав, а половина вранці не встала – задубла.

На ранок привезли якісь палатки і спочатку жили у палатках та будували собі бараки. Вони не обігрівалися. За ніч шапка до лавки, на якій спиш, примерзала, а на стінах намерзав шар льоду. За два тижні із 3 тисяч чоловік добре як 600 залишилося. По 200-300 чоловік за день помирали... Читайте Солженіцина.

– Господи, який голод він переніс, – це вже розповідає мама. – Як він у кожному письмі просив нас вислати хоч каплю сала, цибулі, часнику. Я по всіх роди-

чах ходила, усіх просила, щоб посылку вислали, бо дозволяли одну посылку на 5 кг. То добре, що хоч раз на півроку письмо розрешали, а то ж раньше і письмом не давали писати. Він, бідний, у всіх просив харчів вислати – і у Андрія Шеремета, не знаю чи й вислав. Жду-жду того письма, може, хоч слово напише як то мені далі жити, чи ждуть його, чи зовсім і не ждуть, а нічого ніразу так і не написав. Дуже я обіжалася на тебе, Степане. Он Борис Матросов своїй весь час писав, щоб ждала, а ти?

– Ох, Варко-Варко. Не писав, щоб ждала, бо як я міг, я ж кожен день ждав, що то уже буде останній мій день.

Мама плаче...

– Да, – продовжує тато, – страшний голод був і цинга на нас напала. У мене почали хитатись усі зуби і ясна дуже кровили. Ходили у тайгу заготовлять хвою, її варили і це вариво пили, але це не допомагало. Мене спас один литовець, врач. Я з ним подружився, бо він також воював, він не один раз мене спасав. Спочатку од цинги, а потому, як я вже в шахтах працював, то спас мене, коли я покалічився. Важко ми працювали, вагонетки з вуглем на гору на горбу тягали. І от одного разу на горі вагонетка обірвалася і покотилася на мене згори. Проїхала прямо через мене і дуже побила мене, і поламала мені ногу і руку. Ну тоді я вже із життям попрощався. Мене перевели в лазарет і я там валявся 2 місяці, це мене і спасло. Ось тоді цей врач і лікував мене, добре лікував – і уколи робив, і як міг підгодовував мене. Я тоді при рості 1,85 важив 39 кг. Ото та лікарня мене і спасла. Але ще був я дуже слабкий і в забой просто не міг іти та й на милицях ходив, то мене поставили обслуговувати робочих на вході у шахту. Я мав слідкувати, щоб ніхто не проніс спічки чи папіроси у шахту. А скільки раз у тих забоях вибухав газ, скільки раз людей завалювало, скільки людей погинуло там. Всю правду Солженіцин описав в “Архіпелазі”.

– А ще ж було повстання у норильських таборах. Це вже сталося після того, як той кат здох. Берія тоді правив. Страшна бойня тоді була. У нашому лагері більше 2 тисяч заключонних кулеметами постріляли і танками подавили. Але ми і оборонялись. Робили повітряних зміїв і з лістовками запускали на волю. Розказували в тих лістовках, що тут робиться у цих лагерьох. Про це теж Солженіцин описує. Ніхто тоді в стороні не був, того і не змогли ті гади те повстання придушити так, щоб ніхто не знав.

І ото вже після 53 року трошки легше стало. Письма дозволили посилати, відкрили лагерьох і можна вже було з місцевими поговорити, роботу у тих всяких леспромхозах полегшу знайти. Там я і перебув на різних роботах до 56 року. Працював на лісосплаві і каменщиком, і муляром. Печі добрі навчився там класти і дома будувати. Працював у автослесарній майстерні стропальщиком і шахтарем.

Тут почала згадувати мама.

– Да, а як відпускали їх і вже він там якусь роботу собі знайшов, то написав письмо мені, щоб я приїхала до нього на поселеніє, бо коли відпустять зовсім, то того він не знає. І от зібралася я їхати у той Сибір. Сиджу, плачу, свої хустки да сподніци збираю, а мати, тобто свекруха, ще більше мене плаче. Не хотіла мати відпускати мене.

– Як ти доїдеш такого світу, неграмотна, де ти його там знайдеш? Оставайся вдома, будемо разом Степана тут дождати.

Але я сказала:

– Ні, мамо, от діждусь весни і після Пасхи поїду до нього, раз він мене зве. Хоч трохи легше йому буде.

– Аж тут, як зараз пам'ятаю, перед Паскою у 1956 році, ми вже й пасок з матерею напекли, прийшов мій Степан з тюрми. Ох, Боже-Боже, а як ті паски завжди сльозами поливалися, що оце ж ми такий хліб їмо, а він же там голонний доходить за нас, за тую Україну. Сама готую все, а

сльозами заливаюсь, сльози у страви капають. Ну і ото ж ми зсередини якраз в той день хату білили з свекрухою. Аж тут хтось у вікно стукає, і заходить наш Степан. (Мама плаче). А він, бідний, ще й нам з бабою по хустці привіз, подарка, цукру десь дістав, гостинця такого привіз...

Запала довга тиша. Навіть ви, дітки, притихли. І я не могла не задати головного питання своєму тату. Сьогодні він не злукавив би.

– Тату, скажи, от після всього того, що тобі випало пережити, ти пішов би знову воювати за Україну?

І мій батько, а твій дід, синку, твердо відповів:

– Так, я пішов би знову воювать з більшовіками і комуністами, бо то є чорти на землі. Я пішов би воювать за Україну.

Н.С.Мельник,
бібліотекар ПТУ
ВП "Рівненська АЕС".

МВД РОФСР
УПРАВЛЕНИЕ МВД
ПО
КРАСНОЯРСКОМУ КРАЮ
19. сентябрь 1986 г.
№ 56868
г. Красноярск

Видом на жительство служить не может.
Выдан пасп. 25.10.86 № 6976373
Темп. 86
Темп. 86

СПРАВКА

Гражданин(ка) Мельник Степан Демидович
1921 года рождения, уроженец(ка) Ровенская область
Владимирский р-н с.Городец осужденный(ая)
12. июля 1945 года по ст. ст. 54-1, 64 и Указ ст. 19-4-1943г.
УК на 15 лет освобожден(а) от дальнейшего нахождения в ссылке
17. августа 1956 года на основании приказа Генерального Прокурора СССР, МВД СССР и КГБ при СМ СССР от 19 марта 1956 года.

Начальник Отдела УМВД [подпись]

Довідка про звільнення із заслання

Посвідчення реабілітованого

*Мельник Варя
з братами Володимиром (зліва) та Михайлом (справа).
1940 р.*

*Мельник Степан та
Варвара з доньками
Ганною та Галиною.
1959 р.*

*Мельник Степан та Варвара з первістком на руках –
донькою Галиною. 1957 р.*

*Мельник
Варвара Петрівна у 33 роки.
1957 р.*

*Мельник
Степан Демидович на засланні.
1955 р.*

*Мельник Степан Демидович.
Вітальне фото із заслання.
1954 р.*

*Мельник
Степан Демидович.
1979 р.*

Готується до друку книга під робочою назвою “Історія нашого краю у долях окремих людей і родин”. Підбірку матеріалів здійснює Лідія Бліхар – автор книжки “Озеро”. До вашої уваги, шановний читачу, один із матеріалів майбутньої книги. Переклад з польської мови Лідії Бліхар та Юрія Ковальця.

Спогади – небезпечна зброя

ІСТОРИЯ НАШОГО КРАЮ У ДОЛЯХ ОКРЕМИХ ЛЮДЕЙ І РОДИН

*Владіслав Ласкі
ПОЛЯКИ В СЕЛІ ОЗЕРО*

Переселення

Поляки жили в селі Озеро, на хуторах Дуброва і Закурно з 1920 по 1943 роки, переселившись туди з Центральної Польщі.

По закінченні Першої світової війни, після 124 років російської, німецької та австрійської неволі, Польща здобула незалежність. До Польщі були приєднані західні території нинішньої України (від 100 до 200 кілометрів на схід від річки Буг). Ті терени у Польщі називали Східними Окраїнами. На Східних Окраїнах дуже багато землі було незадіяної у господарстві. Натомість у Центральній Польщі села були дуже густо населені. Тому польська влада проводила пропаганду, щоб люди переселялися на Східні Окраїни. Доходило до того, що родинам було важко вижити за рахунок урожаю з малих господарств. Тим, хто пере-

селявся на Східні Країни, було обіцяно більше землі, ніж вони мали у Центральній Польщі, на прийнятних фінансових умовах. Тому багато родин відважилося на переселення.

До села Озеро переселилися родини: Фелінських (Фелінські), Козеров (Козера), Пузьов (Пузьо), Свенцицьких (Свенцицькі) і Ваняков (Ваняк).

На хутір Дуброва поблизу села Озеро переселилися в 1922 році з Кілеського воєводства Центральної Польщі такі родини: Унгратов (Унгат), Ласкіх (Ласкі), Венжиков (Венжик), Мельчарських (Мельчарські), Сіпаков (Сіпак), Пекалов (Пекало), Вікторовичов (Вікторович), Пудлов (Пудло). Хутір Дуброва був за два з половиною кілометри на схід від села Озеро. Нині від того хутора немає навіть сліду. На тому місці тепер засіяні поля.

До Закурна переселилися родини: Цесіков (Цесік), Зеллеров (Зеллер), Бордунів (Бордуня), Шкопков (Шкопек), Рокіцких (Рокіцкі), Фаринов (Фарина), Ковальчуків (Ковальчук).

Переселенці хутора Дуброва походили із сіл Осса, Шулгостов та інших населених пунктів Кілеського воєводства. Представники родин, котрі вирішили переселитися на Східні Країни, спочатку приїхали на ці терени, щоб оглянути їх і прийняти остаточне рішення. Показали їм хутір Дуброва, і тим, котрі дали згоду на переселення, було виділено відповідні ділянки ґрунтів. Повернувшись до своїх будинків у Центральній Польщі, вони розпродали своє господарство і вирушили возами в далеку і довгу дорогу, до нового місця проживання. Мусили подолати відстань понад 600 кілометрів, зайняло це близько одного місяця. Подорож та була для них надто виснажлива, адже їхали навіть з малими дітьми. Наприклад, брат мого батька, Антек, мав один рік. Уже під час того шляху перехотілося їм переселитися. А коли вони приїхали до нового місця прожи-

вання, тоді їх огорнув великий розпач. Побачили пусте поле, на якому треба було влаштувати своє життя, але вороття уже не було. Мусили братися до старанної праці, аби підготувати себе і домашню худобу до зими.

До села Озеро було понад два кілометри, до польського села Стаховка теж було понад два кілометри, до містечка Володимирець – понад десять кілометрів.

Родини, котрі тут оселилися, опинилися в незнайомому місці, треба було все пізнавати заново. В селі Озеро, від початку свого заснування, проживали українці, які мали свою мову, культуру, звичаї. Щоб спілкуватися з ними, потрібно було вивчити їхню мову, пізнавати культуру, звичаї місцевих мешканців і налагодити приязні стосунки, щоб жити в мирі.

Місцеві люди господарювали так, щоб усім себе забезпечувати самим. Хліб пекли в домашніх печах, м'ясо було з власної худоби, що стояла в хліві, молоко від власних корів, масло і сир теж виготовляли у себе вдома. Мали ткацькі кросна, на яких ткали з льону і вовни тканину, і за власним кроєм шили одяг для роботи. Тільки святкове вбрання купували в крамницях або шили у кравців. Взуття купували в крамницях або ж замовляли у шевців. Шевці робили взуття для зими з мотоциклетних покришок. На теплішу пору року плели постолі з лози. Влітку більшість ходила босоніж.

Закуповувати рільничі знаряддя та інші матеріали для сільськогосподарської праці їздили підводами (фурманками) до Володимирця.

Мешканці хутора Дуброва ходили до костьола у Володимирець: влітку часто, взимку – рідше.

Життя польських родин на тих землях було дуже бідне в усіх відношеннях. Грошей завжди невістачало. Це підтверджує навіть той факт, що запалки ділили на дві частини, аби в такий спосіб заощадити трохи грошей, або ж користувалися кременем, кресалом і губкою, щоб розпалити вогонь.

Не було жодних культурних, політичних, громадських організацій. Не мали ні радіо, ні газет. Новини краю і світу переказувалися з уст в уста. Охорони здоров'я не було ніякої. Люди лікувалися найчастіше у знахарів. Існував природний відбір: здорові жили, а слабкі помирали. Позитивним було лише те, що територія нічим не забруднена, чисте повітря і вода, дуже багато зелені і лісів.

Українці були краще пристосовані до життя, оскільки жили в селі Озеро з давніх-давен, і господарство їхнє було більш облаштоване. Хоча орну землю мали досить вузьку, зате дуже довгу. Головною тягловою силою були воли, а жито жали серпами. І праця їхня була дуже продуктивною.

У польських господарів основною тягловою силою були коні, збіжжя косили косами тільки в деяких випадках, жито жали серпами. Овочі поляки і українці копали мотиками.

Наша родина Ласкіх товаришувала з родиною Стискунів, котрі мешкали поблизу нас. Відвідували одна одну, і так поміж нашими родинами зав'язалася приязнь.

Поляки, що народилися на Східній Україні, вважали цю землю своєю Батьківщиною.

Я, Ласкі Владіслав, народився 25 грудня 1928 року в селі Озеро. До початкової школи ходив у Стаховку, розташовану за два з половиною кілометри на схід від хутора Дуброва. Стаховка була поселенням польських родин упродовж декількох поколінь. Початкова школа у Стаховці мала чотири класи, але навчання в школі тривало сім років. До першого класу ходили один рік, а до наступних – по два роки. По закінченні школи вручалася посвідчення про закінчення чотирьох класів початкової школи. В школі була лише одна лекційна будівля, в котрій були розміщені лавки у три ряди, і кожний клас сідав на свій ряд лавок. Навчав нас один учитель. Мої батьки мені не купували книжок. Мав тільки два зошити і олівець, щоб писати. Найгірше

мені ставало тоді, коли треба було працювати в полі. Мій батько часто забирав мене з собою працювати в поле, а я потім мусив переписувати уроки у тих, котрі були в школі. Я був найстаршою дитиною у сім'ї і мусив працювати більше від молодших. Наша сім'я проживала в одній хаті з родиною мого батька. Була тільки одна кімната і кухня. Ми, шестеро дітей, спали в кухні, а наші батьки – в кімнаті з родиною мого батька. Тісно, але якось жили. Краще було влітку, бо можна було спати в stodолі на сіні. Освітлювався будинок керосиновими лампами. Будь-яка праця вечорами ускладнювалася, особливо взимку, коли ночі довгі, а дні надто короткі. Моє навчання закінчилося на третьому класі початкової школи.

Напад Німеччини на Польщу 30 вересня 1939 року був для нас великою несподіванкою. Жодних новин про напруження ситуації поміж Польщею і Німеччиною до нас не надходило. Про наближення війни ми нічого не знали. Тільки на початку вересня довідалися від польських вояків, які відступали на захід, що ситуація в Польщі вельми погана.

В другій половині вересня дійшли до нас відомості, що на наші землі прийшла радянська армія.

Спочатку цих військ ми не бачили. Тільки через декілька днів з'явилися радянські солдати, які приїхали до нас по сіно для коней.

Змінилася влада з польської на радянську. Життя польських родин особливо не змінилося, протікало, як і до війни. Як завжди переймалися роботою в полі і тільки боялися, що відберуть частину плодів нашої праці, бо це могло б ускладнити виживання.

У жовтні розпочалася наука в школі у Стаховці. Навчав нас той самий вчитель, котрий вчив перед війною. Навчали нас російському алфавіту, по-російськи писати і читати.

Взимку 1940 року почали вивозити поляків до Сибіру. Щоночі хтось із родини спостерігав у вікно, аби попередити рідних про появу радянських солдатів перед будинком. Як пізніше з'ясувалося – то вивозили тільки передових поляків, людей багатших та досвідчених. Нас, бідняків, залишили в спокої. Життя наше стало важчим, бо ми не мали грошей. Люди стали торгувати. Наприклад, моя мама з іншими жінками ходила в Сарни, де розміщувалися радянські війська, і продавала їм яйця. У такий спосіб ми мали трохи грошей на закупівлю найпотрібніших речей для життя. І надалі підтримували приязні стосунки з українцями, особливо з нашими найближчими сусідами, Стискунами.

21 червня 1941 року Німеччина напала на Радянський Союз. Обабіч шляху на Сарни відступали радянські війська. У нас радянські солдати забрали коня, а взамін залишили дуже виснажену шкапу. Я прослідував за відступаючими радянськими військами і дійшов аж до Горині. Коня не знайшов і повернувся додому. Коли повертався через Бережницю, то люди говорили, що поблизу цієї місцевості бачили німців. Це мене трохи насторожило – німці могли мене впіймати і забрати із собою. Але, на щастя, повернувся додому.

Через кілька днів прийшов до нас власник тої шкапи і її забрав. Зосталися ми без коня. Мій батько мусив купити коня, бо без нього не можна було жити.

Німці на цих теренах встановили свою владу. Обіцяли українцям утворити Вільну Україну і примусили у своїй адміністрації та в поліції працювати українських людей. Польська і українська громада мусила важко працювати, аби забезпечити собі утримання. Весь цей час на тому терені між польськими людьми не було жодної антинімецької організації. Поляки не займалися політикою, а лише тяжкою сільськогосподарською працею.

Стосунки поміж поляками та українцями і надалі були приязними, можливо, окрім деяких винятків. Наша родина Ласкіх і далі приятелювала з родиною Стискунів, а дочка Козеров вийшла заміж за українця.

Велика трагедія родин Венжиков та Мельчарських

У п'ятницю, 18 червня 1942 року, на світанку ми почули сильний стук у вхідні хатні двері. Мій батько, Ян Ласкі, встав і, побачивши крізь вікно німецьких солдатів, підійшов до дверей і відчинив їх. До хати увійшли два солдати, котрі почали на нас голосно кричати, щоб ми вставали. Ми швидко піднялися і одяглися. У нашій хаті проживало дві родини: родина мого батька з їхніми дітьми і наша родина, всіх разом було тринадцять осіб. Коли ми одяглися, то нам було наказано вийти з дому. Нас повели на перехрестя, яке було неподалік від нашого будинку. Через якийсь час привели до того місця й інші родини, що мешкали на хуторі Дуброва. На перехресті наказали усім сісти на землю. Збіжжя, що росло при дорозі, було вже досить високе. Усіх зібраних людей огорнув великий страх, дехто плакав, а дехто молився. Ми були оточені німецькими солдатами і українськими поліцаями.

Старший серед німецьких солдатів показав рукою на будинок і наказав вийти вперед мешканцям того будинку. Вийшов мій батько, Ян Ласкі, і двоє солдатів повели його до нашого будинку. Коли прийшли до хати, солдати обшукали усе майно і нічого не знайшли. Мій батько показав їм ще вхід до льоху, котрий був у кухні під ходніком*, солдати туди заглянули, але там нікого не було. Солдати наказали моєму батькові зібрати усі лопати, котрі були в нашому господарстві, і з тими лопатами повели його до зібраних на роздоріжжі людей. Коли люди побачили мого батька з ло-

* саморобна коврова доріжка.

патами, то знявся великий лемент серед жителів хутора Дуброва. Люди здогадувалися, що їх може чекати. Через деякий час керівник німецьких солдатів і українських поліцаїв наказав вийти вперед декільком чоловікам, наказав їм забрати лопати, і декілька солдатів повели їх у напрямку Стаховки. Пізніше виявилося, що викопали вони яму біля дороги навпроти господарства Мельчарських. Коли яма була викопана, керівник тої групи солдатів наказав вийти вперед родинам Венжиків і Мельчарських. Коли родини вийшли, їх оточили солдати і поліцаї і повели до викопаних ям. Решті людей наказали розійтися по домівках. Повертаючись до своїх будинків, ми були найщасливішими людьми на світі. Натомість родинам, що ішли на вірну смерть, здавалося це не правдоподібним, світ перед ними наче почорнів, тим паче, що вони не розуміли за що їх спіткала така доля. Всі мешканці того хутора лише багато і тяжко працювали на землі. Збіжжя на полях було досить високим, і тому не було видно тих, кого вели на смерть. Я швидко побіг до нашої стодоли, біля якої лежали дерев'яні балки, сів на них і дивився на людей, які йшли дорогою. За мить побачив, як Юзя Венжик з синопком на руках повернула голову в мою сторону і помахала рукою. Ця картина закарбувалася в моїй свідомості і завжди спливає в пам'яті, коли згадую про ту трагедію. Годі востаннє я бачив родину моєї матері, з котрою ми були емоційно дуже пов'язані.

Родини Венжиков і Мельчарських, ідучи останньою дорогою свого життя, спочатку проходили біля хреста, що стояв при дорозі, біля якого не так давно була відправлена служба, і не раз люди збиралися на спільні молитви, адже до костьола у Володимирці було понад десять кілометрів. Проходячи біля хреста, напевно, споглядали на нього і думками своїми ласки в Бога просили, щоб змилювався над ними, або ж молили легкої смерті і опіки над їхніми душами. Минаючи власний будинок, котрий знаходився право-

руч, могли тільки подивитися на нього і з великим розпачем сумувати за ним. Можливо, пригадали про залишені в ньому речі. Якби знали, що то були їх останні хвилини життя, вдяглися б святково, аби гідно померти. Напевно, побачивши перед собою на деякій відстані солдатів, подумали, що це уже буде кінець їхнього шляху. Далі, праворуч дороги, знаходився будинок Мельчарських. Вони теж, проходячи свій останній шлях, могли тільки поглянути на своє господарство і з великою прикрістю попрощатися з ним. Від перехрестя до долини, де була викопана яма, було майже півкілометра. Та дорога, що обидві родини пройшли, далася їм взнаки, і до долини вони йшли із останніх сил, напівпритомні. Підштовхуючи свої жертви, конвоїри вишикували їх над ямою. Карателі стали на кілька кроків позаду і за командою свого керівника почали стріляти по людях, що були біля ями. Не треба було навіть прицілюватися, вистачало лише скерувати ствол карабіна до жертви і попадеш у ціль. Виняток був лише з Юзьюю, котра тримала на руках свого синочка. Німець запитав: “Кого першого застрілити?”. Юзя відповіла: “Мене”. І в ту ж мить метнулася утікати в жито. Німець вистрілив у неї і вбив, а дитятко поранив. Синочок на ім’я Рузьо став розпачливо плакати. Німець звернувся до чоловіків, які стояли поруч, з питанням: “Хто з них забере собі те дитятко?” Але ніхто не згодився. Рузью добили і вкинули до ями. Так закінчилося життя цих невинних людей.

З того, що відомо, головною причиною розстрілу тих родин було те, що на початку червня 1942 року проходили через нашу місцевість двоє чоловіків. Ймовірно, були то рядянські полонені, котрі пробиралися на схід. Один заїшов до Мельчарських, а другий – до Венжиков.

Німці, після розстрілу родин Венжиков і Мельчарських, поїхали до їх господарств і забрали усю живність (коней, корів, свиней і птицю), а будівлі спалили. Будинки

були дерев'яними, а дахи криті соломою і усе дуже швидко згоріло. Залишилися тільки згарища, котрі стали сумним спогадом про велику трагедію тих родин.

Ще одна трагедія сталася на один чи два дні раніше. На початку червня 1942 року українські поліцаї заарештували 23-літнього Яна Венжика. Під час арешту йому сказали, що забирають на допит до дільниці села Озеро. Я востаннє бачив, як вели Янка, брата моєї мами, закутого в наручники. З Озера привезли Янка до гестапо у Володимирець, де його катували, щоб отримати потрібну для німців інформацію. Його мама, Марія Венжик, подалася до Володимирця рятувати сина. Навіть не впустили її до будинку, в котрому знаходилося те гестапо. Сиділа перед будинком і слухала, як люди кричали під час допитів. Аби заглушити той крик, гармоніст грав на гармошці. Марія перебувала там декілька днів. Коли стихли людські крики, подумала, що її сина перевезли в інше місце, і з досадою вирішила повернутися додому. Вранці наступного дня вирушила в дорогу з Володимирця додому. Проходячи біля польського кладовища у Володимирці, побачила, як собаки щось перед кладовищем шарпають. Коли вона до них наблизилася, собаки повтікали. Побачила, що собаки шарпали людське тіло. Оглянула те тіло і тільки по спідній білизні впізнала свого сина. Переконалася, що його до смерті замучили гестапівці і закопали перед кладовищем. Огорнув її великий жаль і відчай. Кульгаючи трохи на праву ногу, вирушила додому. Дорогою розминулася з німецькими солдатами. Вони їхали возами, до яких були прив'язані корови. Впізнала навіть свою корову, але не могла і подумати про трагедію, яка сталася за її відсутності. Ще з далеку побачила згарище свого господарства, це її остаточно збило з ніг і з великими труднощами вона ледь дійшла до руїн власного будинку. Досить довго страждала, була в розпачі і відчувала біль за страту своєї родини. Потім, через деякий час, за-

спокоїлася, повернулася до нормального життя, доживши до сімдесяти восьми років.

Довго не давала мені спокою думка, за що ці дві родини були розстріляні німцями. Тільки уже вищезгаданий факт: наприкінці травня або ж на початку червня проходили через хутір Дуброва двоє чоловіків. Один з них зайшов до Мельчарських, а другий – до Венжиков. Було схоже, що вони були рядянськими військовополоненими, котрі втекли з німецької неволі і пробиралися на схід. Були вони голодні, оброслі і просили допомоги у тих родин. Їх нагодували, Ян Венжик підстриг і поголив. Отримавши запас харчів на дорогу, пішли собі далі. Про той випадок, про ті відвідини доніс німецьким властям у Володимирці Стефан Мельчарський. Сказано було це на смерть цим родинам. Навіщо він це зробив – не досягнути, це залишилося великою загадкою.

Така ж ситуація, як на хуторі Дуброва, сталася і в селі Бжезіні, де також мешкали польські родини. Німці з українськими поліцаями зігнали в одне місце ціле село, видно, шукали партизанів. Село було оточене лісами, і Стефан Мельчарський припускаючи, що там могли переховуватись партизани, повідомив про це німецьку владу. Але жодного чужого чоловіка серед тих людей не знайшли. Тоді німецькі солдати і українські поліцаї засумнівалися, що інформація Мельчарського правдива. Керівник наказав одному німецькому солдату одягнутися у цивільне вбрання, а другому солдату провести його до людської громади. Він запитав у Мельчарського, чи це той партизан, Мельчарський відповів – так. Тоді командир наказав приготувати шибеницю і Мельчарського повісили на очах у зібраного народу. Перед стратою він сказав, що сім'я його погано виховала. Стефан Мельчарський з юних років мав схильність до крадіжок і за це сидів у тюрмі до 1939 року.

На початку 1943 року бандерівці на Східній Україні почали мордувати поляків. Поляки в середині червня 1943 року залишили свої господарства в селі Озеро і переселилися до польських сіл. Жителі хутора Дуброва – до Стаховки, де була організована оборона від бандерівців.

У середині червня 1943 року на світанку бандерівці напали на Стаховку. Поляки були готові до оборони. Вкопали рови і місця для захисту від куль, посередині збудували сховище для дітей і жінок. Оборона була дуже важкою через велику територію. Стаховка з усіх сторін була оточена лісами, що давало можливість бандерівцям непомітно підібратися до будинків. Крім того, забудови були розкидані, що вимагало оборони досить великої території, аби оборонитися з усіх сторін. Важко уявити, як та боротьба для поляків закінчилася б, якби не допомога німців. Коли німецькі солдати розпочали стріляти по бандерівцях, то останні втекли до лісу. Я з батьком був тоді там. Натомість моя мама і п'ятеро малих діток утікли зі Стаховки у жито. Перебігаючи через дорогу, бандерівці їх помітили, але один з них сказав, що пусть ід'ють, вона і так подохнет. Це було гуманно з боку тих людей щодо моєї мами з діточками. Коли бандерівці втекли, то усі люди зібралися в селі, поховали убитих поляків, яких було більше десяти осіб і п'ять українців. Рада мешканців Стаховки вирішила, що вони не взмозі оборонитися від наступного нападу і прийняла рішення про переселення до Видимера. Але у Видимері теж не було можливості надійно оборонятися. Трохи побувши у Видимері, ми перемістилися до Антонівки. В Антонівці було безпечніше, бо там розташовувалися німецькі війська, котрі охороняли залізничну колію. Через деякий час перебування в Антонівці німці зігнали нас до вагонів і відправили до м. Сарни, де пересадили у вагони і вивезли на примусові роботи до Німеччини. Нашу родину вивезли до Баварії у місто Вельден на фабрику Хартенш-

тейн, де виготовляли зброю. Я спочатку працював на виготовленні отруйних газів. Коли мені виповнилося шістнадцять років, мене перевели на тяжчу роботу. Працював у цеху разом з батьком, тільки на іншій зміні. На тій фабриці пропрацювали ми до кінця війни.

Наприкінці квітня 1945 року ту місцевість зайняли американські війська. Американці утворили табори для різних національностей. З Хартенштейна нас перемістили до міста Лауф, що за 35 кілометрів на схід від Нюренберга. В м. Лауф більше року ми чекали, допоки нас потягом відправили до Польщі. У Польщі ми поселилися у селі Звановіце Бжезького повіту Опольського воєводства. Мій батько отримав десять гектарів доброї землі для посіву пшениці, буряків та ведення господарства, будинок для проживання, обору та стодоли. Треба було знову починати власне господарство з нуля. В Польщі розпочалося наше життя з вересня 1946 року.

Ніякої іншої праці, крім рільничої, не було. А щоб заробити собі на життя, треба було і в інших господарів працювати. У вересні 1946 року я отримав роботу на цукровому заводі. Працювали над виготовленням цукру. Це була сезонна робота і взимку скінчилася. Впродовж зими треба було якось прожити. На весні знову працювали у власному господарстві. Але плодів праці вистачало тільки на виживання.

У вересні 1947 року пішов до школи для дорослих. Жив в інтернаті при школі з цілодобовим проживанням і безкоштовним навчанням. По закінченні тієї науки екстерном здав іспити початкової освіти і отримав свідоцтво про закінчення сьомого класу. Це мені відкрило дорогу до подальшого навчання.

У вересні 1948 року мене прийняли до офіцерської школи, в котрій навчання тривало три роки. У травні 1951 року, по закінченні офіцерської школи, отримав знання підпоручика. Служив у війську на різних посадах. У вечірній

школі здобув середню освіту, заочно закінчив університет – відділ географії. Військову службу закінчив у 1980 році у званні полковника.

Якби жив у селі Озеро, моя освіта закінчилася б на чотирьох класах початкової школи, і все життя, мабуть, тяжко працював би у сільському господарстві.

Війна позбавила життя багатьох людей, завдала багато шкоди різним сферам людського життя, але могла і змінити життя людини так, як у моєму випадку.

Я, Владіслав Ласкі, завжди планував відвідати колись мій рідний край, тобто село Озеро. І нарешті 5 серпня 2005 року, через 62 роки, здійснилася моя мрія. Відвідини села Озеро і зустріч з його жителями принесли мені велику радість і приємність. Село, яким я його запам'ятав, з того часу дуже змінилося. Збудована середня школа, сільська рада, клуб, дитячий садок, з'явилося багато магазинів, відновлено церкву, побудовано багато будинків, прокладено нові дороги з твердим покриттям, проведено електрику і водогін. Люди дбають про чистоту навколо своїх осель, що свідчить про освіченість і культуру мешканців села Озеро. Створені творчі колективи, зокрема церковний хор. Це свідчить про значне покращення життя озерчан. Я дуже тішуся цим розвитком свідомості. Збільшується кількість людей, що бажають здобувати вищу освіту, і надалі розвивати своє господарство, аби поліпшувати своє життя і забезпечувати добрі умови для життя наступних поколінь.

Відновив приятні стосунки зі своїми ровесниками, а особливо з родиною Стискунів. Наша дружба відродилася з першої ж зустрічі. Я дуже вдячний Івану, Федору, Феногену Стискунам, Борису Міщені, а також Синофонові Дуліпі за надану мені допомогу у пошуку могили родин Венжиков і Мельчарських, розстріляних німцями, та за встановлення хреста на місці розстрілу. Я щиро переконаний, що маю в селі Озеро щирих друзів і завжди буду їх згаду-

вати добрим словом і відвідувати, допоки мені здоров'я дозволить.

Бо цей надто короткий епізод життя польських родин у селі Озеро продемонстрував велику приязнь між поляками й українцями.

Я надіюся, що Сніжко Лідія Потапівна включить цей фрагмент життя поляків в селі Озеро до історії села, за що їй сердечно буду вдячний.

Пропоную пані Лідії записати свідчення людей, котрі пам'ятають про життя поляків у селі, а особливо Івана Стискуна, котрий добре пам'ятає про життя поляків на хуторі Дуброва, та Синафона Дуліпу, який знає про життя польських родин у Закурно. З тим треба поспішати, бо люди досить швидко покидають нас.

Щиро дякую голові Озерської сільської ради Стібишу Віктору Єгоровичу за те, що з розумінням віднісся до моєї справи про пам'ятне вшанування місця розстрілу німцями родин Венжиків і Мельчарських.

Дуже дякую Любові Міщені за надану мені допомогу під час першого мого приїзду до села Озеро, організовану зустріч із Стискунами та гарні і приємні умови проживання у неї вдома під час мого двотижневого перебування в селі у 2006 році.

Сподіваюся, що наступна наша зустріч буде дуже щирою і приємною.

*Написав Владіслав Ласкі.
Варшава, 26.08.2007 рік.*

МІСТЕЧКО ГОРОДЕЦЬ ПОЛІСЬКОГО ПОГОРИННЯ

Гортаючи “Путівник по Волині”, який експонується в Сарненському історико-етнографічному музеї, знаходимо запис про с. Городець, яке розташоване над Горинню. Там був чудовий палац, оздоблений штукатуркою, цінні колекції образів, картин, нумізматики, бібліотека в 20000 томів, зібраних у 1818–1852 рр. за Криштофа Урбановського. Мечислав Орлович, який написав цей путівник, повідомляє, що пізніше Болеслав Скаржвінський вивіз ці колекції до Загінця на Подолі і в 1870 році добре продав їх росіянинові Курлової. В цей час, як стверджує Орлович, тут, біля палацу, був гарний парк, який став занепадати. Був тут і костел з 1810 року аж до пожежі, яка, за його твердженням, була в 1885 році. Відбудований костел був у 1890 році. Після проведення розкопок, очевидно, Городець походить з XI ст. [5].

Неподалік Городця виявлено залишки давньоруського городища й курганий могильник. Археологи доктор історичних наук І.К.Свешніков та Ю.М.Нікольченко також повідомляють про наявність давньоруського городища за два кілометри від села в заплаві р. Горинь в урочищі “Бісова Гора”. Вздовж країв городища простежуються рештки погано збереженого кільцевого валу. За 3,5 км від села – давньоруський курганий могильник з 30 насипів, розташованих у чотирьох групах. У 1899 році розкопано п’ять курганів Київської Русі [2].

Відомості про Городець знаходимо також і в Ярослава Пури, який пише, що через с. Городець Володимирецького району протікає р. Вирка, яка є притокою р. Горинь. Городець означає “високе підвищення”, “гора на місці утраченого міста”, “фортеця”.

Очевидно, що Городець мав статус містечка поряд з такими містами, як Пересопниця, Дорогобуж, Степань, Дубровиця. Ярослав Пура стверджує, що в Городці був ро-

зкішний палац з рідкісними книгами, картинами, відзнаками, що належали поміщику Урбановському [6].

Село Городець відоме з XVI ст., стверджує “Історія міст і сіл. Ровенська область” [3]. Але з цим можна не погодитися, бо наявність поблизу давньоруського городища та курганів говорить про те, що Городець був заснований в епоху Київської Русі.

Як стверджують у місцевому музеї, це – Град над Горинню, який був знищений татаро-монголами у 1240 році.

А цю легенду про озеро в с. Городець розповіла мені вчителька історії Великовербчанської ЗОШ I-III ст. Сарненського району Рівненської області Тельетен Ніна Омелянівна: “Колись давно на місці озера була церква. І коли там йшло богослужіння, раптово провалилась земля і стала поглинати церкву. Люди продовжували молитись, ніхто не вийшов. І коли хрест сховався під землею, як божа сльоза, вода покрила святе місце. Ще довго лунав там церковний спів...”

Після розпаду Галицько-Волинського князівства Волинські землі займає литовський князь Любарт. Він сповідував православну віру і користувався повагою серед місцевого населення. Потім ці землі захопив король Казимир, який був прихильником до папи, але місцеве населення не переслідував за православну віру. З XV ст. Волинь переходить під владу Великого князівства Литовського. Литва зайняла половину території давньоруської держави Київської Русі. Це дало змогу боронитись від орди. А пани, які в своїх володіннях мали ці території, сповідували православну віру, берегли українську культуру, вшановували місцеві звичаї та обряди [4].

З 1492 року маєток у Городці належить Олександрю Гольшанському, пізніше цей спадок переходить до Костянтина Острозького. Династія Острозьких – давній княжий рід, який був найбільшим землевласником на Україні та Польщі. Костянтин Іванович Острозький (1460–1530) – староста брацлавський, великий гетьман литовський з 1497

року, воєвода трокський. Його дружиною була Тетяна Гольшанська. Костянтин Острозький командував литовсько-польськими військами. Брав участь у 33 боях проти татаро-монгольської навали. Тільки дві битви програв. Після смерті К. Януша Острозького в 1620 р. рід Острозьких припинився. Величезні маєтності Острозьких переходять до князів Заславських. Відповідно і землеволодіння, і маєтності переходять до князів Заславських [1].

З 1753 року Городецькі маєтності переходять у власність смоленського мечника Шидловського, а через декілька років – до родини Урбановських. У 1763 році Валентин Урбановський отримує шляхетське звання. У 1767 році Юзеф Урбановський від князя Марціна отримав села Киселі, Писарів, Ординці, купив села Рахни, Лісові на Поділлі. Його син Антоній отримав у спадок с. Киселі та Городець.

У 1834 р. в маєтку Антонія Урбановського в Городці декілька разів з перервами побував польський письменник Юзеф Ігнацій Крашевський (27.07.1812–19.03.1887). Він 25 із 75 років життя провів на Волині. Його творча спадщина – близько 600 томів (проза, поезія, драматургія, публіцистика, праці з історії, філософії). Він автор багатьох прекрасних малюнків, архітектурних пам'яток Волині. В історію літератури ввійшов як романіст. Особливо цінний цикл романів про історію Польщі (39 романів у 78 томах), романи написані на Волині про життя селян – “Історія Савки (1842), “Уляна”(1843), “Остап Бондарчук”(1847), “Будник” (1847), “Хата за селом”(1852), “Історія кілка в плоті” (1860) та ін. [9].

Юзеф Крашевський мав намір попрацювати з книгами в бібліотеці Антонія Урбановського, яка налічувала 20000 томів. Про це він написав у листі до своєї бабусі в село Довге (Білорусь). “Одержав паспорт на Волинь і Полісся, куди виїду в наступні місяці. Якщо мені вдасться, завітаю до однієї значної бібліотеки, яку хотів би оглянути і взяти від неї користь, яку зумію” [7].

Сюди, в Городець, до Урбановського він прибуває весною 1834 року. З величезним захопленням він ознайомлюється із кращими мистецькими творами, розміщеними в картинній галереї цієї родини. Молодий письменник шукає в бібліотеці відомості про видатних художників, що створили ці шедеври світової культури, перечитує невідомі йому книги, складає каталог бібліотеки. Тут він знайомиться з багатьма місцевими художниками і літераторами Російської імперії, які були частими гостями господаря. А ще Юзеф тут знайомиться із племінницею дружини Антонія – Софією [8]. Це знайомство незабаром переросло у велике кохання. У 1838 р. Крашевський у каплиці Городецького маєтку вінчається із Софією Воронічевною. Тут, у Городці, Софія народила двох синів – Яна і Франциска. Юзеф настільки подружився з господарем, що той ніяк не хотів його відпускати. У 1840 р. Юзеф пише книгу “Спогади про Волинь, Полісся і Литву”, присвячену Антонію Урбановському.

Юзеф Крашевський був не тільки письменником, а й хорошим художником. Мандруючи Поліссям, спілкуючись з місцевим населенням, він написав картини: “Весільний похід”, “Двір Урбановських у Городці”, “Курна хата на Волині”, “В корчмі”, “Придорожний хрест”.

В маєтку Урбановського була ще і величезна нумізматична колекція, яка разом з бібліотекою, картинною галереєю відомих у світі художників становила величезний спадок, який після смерті Антонія у 1843 році переходить до дружини Єльзбети, а вже після її смерті (1854 р.) – Городець переходить до Едвара Старшинського – їхнього внука. У 1850–1860 рр. – власником Городця став Болеслав Старшинський – різьбяр, золотих справ майстер, який через 8 років перевозить до Загіня Городецьку бібліотеку. Там було для неї збудовано спеціальне приміщення. Ізабелла Старшинська нумізматичну колекцію перевозить до Дрездена, а картинну галерею – частково до Варшави, а

решту – до Загінця. Так культурна спадщина маєтку Урбановських розпорошилася по всій Європі.

У 1870 р. маєток переходить до російського генерала Курилова (Кирлов, Кирилов). Тоді у його володінні було вісім тисяч десятин землі та лісу. Фактично тримав маєток берлінський купець – німець Брух, який використовував, в основному, для продажу і вивезення лісу. Так розпродувались наші культурні й національні багатства, використовувались дешеві природні ресурси, дешева робоча сила.

У 1880 році Городецький маєток стає власністю бельгійської родини де Пурбе. Великих пошкоджень зазнав палац під час пожежі 1889 року, коли вигоріло майже все ліве крило. У першій половині ХІХ ст. Городець займав 8 тис. десятин землі та лісу. В селі було 254 будинки, дерев'яна церква ХVІІ ст. Тут мешкало тоді 1665 жителів.

Р.К.Тишкевич,
*завідувачка Сарненським
історико-етнографічним музеєм,
заслужений працівник культури України.*

Література:

1. Династія Острозьких.htm
2. Довідник з археології України. Ровенська область // Київ: “Наукова думка”, 1982. – С. 40.
3. Історія міст і сіл. Ровенська область. Інститут історії АН УРСР. – К., 1973.
4. Крип'якевич І.П. Історія України. – Львів: Вид-во “Світ”. – 1990. – С. 110-111.
5. Orlovicz Mieczyslaw. Ilustrowany pszewodnik po Volyniu. – Luck. – 1929. – С.183.
6. Пура Я.О. Походження назв населених пунктів Ровенщини. – Львів: Вид-во “Світ”, 1990. – С.99.
7. Сафоник Федір. Літературна Володимиреччина. – Володимирець, 2008. – С.22.
8. Там же.
9. Якименко Микола. Із волинського життя Крашевського. – Rocznik Wolynski. Rovne. – 1938.

Мельник Тетяни

Лікарські рослини

Науково-дослідницька робота
учениці 4-А класу Кузнецовської школи №5

Мельник Тетяни

Науковий керівник:
вчитель вищої категорії

Ковальчук Зінаїда Петрівна

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Лікарські рослини нашої місцевості.....	4
Іх вигляд та правила збору.....	4
Розділ 2. Лікарські сировини, застосування.....	6
Розділ 3. Зелена аптека у нашій смТ.....	8
Висновки.....	10
Список використаної літератури.....	11
Додатки.....	12

Список використаної літератури:

1. "Лікарські рослини".
Енциклопедичний довідник за редакцією А.М. Гродзінського.
2. Кархут В.В. "Ліки навколо нас" 1993
3. Никиточкина Т.Д.
"Лекарственные растения леса"
Москва "Изобразительное искусство" 1991
4. Меремінський А.І. "Рідкісні рослини Рівненської області"

Здавна люди цінували і поважали все, що дарує нам природа. Спостерігаючи за рослинами, вони помітили, що одні можуть лікувати, інші — навпаки.

ЗЕЛЕНА АПТЕКА

Найбільше таких рослин у лісі, тому його можна назвати зеленою аптекою.

ЗЕЛЕНА АПТЕКА

Ромашка

З лікувальною метою використовують квіти у народній медицині від простуди (протизапальна і потогінна дія) і як ефективний засіб при гельмінтозах у дітей

Ромашка польовая

Потрібно звертатись в «зелену аптеку», так як і в звичайну, необхідно тільки тоді, коли діагноз хвороби встановить лікар випише рецепт

Наукова робота на тему:

«Рідкісні тварини Волинського Полісся»

Підготував учень 3А класу
Павло Миколайович Назарій

План:

- I. Вступ.
- II. Рідкісні тварини Волинського Полісся.
 1. Рівненщина – перлина природи України.
 2. Тваринний світ лісових масивів:
 - а) клас ССАВЦІ – MAMMALIA;
 - б) клас ПТАХИ – AVES
 3. Тваринний світ водоейм та річкових заплав.
Клас ЗЕМНОВОДНІ – (AMPHIBIA).
- III. Висновки.
- IV. Література.
- V. Додатки.

«... Знищення будь-якого виду — це злочинний акт, рівнозначний знищенню неповторних пам'яток культури, таких, як картини Рембрандта чи Акрополь».

Дж. Дарелл, англійського зоолога

Ссавці

Клас ССАВЦІ –
MAMMALIA

Ряд Хижі звірі - *Carnivora*

Зубр європейський

- Ряд Парнокопитні - *Artiodactyla*
- Родина Порожнисторогі – *Bovidae*
- Зубр – *Bison bonasus*
- Статус. *VI* категорія.

Птахи

Клас ПТАХИ –
AVES

ЛЕЛЕКА ЧОРНИЙ

- ЛЕЛЕКА ЧОРНИЙ
- Ряд Лелекоподібні - *Ciconiiformes*
- Родина Лелекові – *Ciconiidae*
- Лелека чорний - *Ciconia nigra* (Linnaeus, 1758)
- Статус. *II* категорія.

Чорний список

ЧОРНОГО СПИСКУ тварин, які зникли з території України за історичний час

ССАВЦІ

1. **Тюлень-мю нах.** У територіальних водах України зник в середині XX ст.
2. **Тарпан, Дикий кінь.** Зник з лиця Землі. Був звичайним в XVI-XVII ст. в лісостепу, в ХІІІ-ХІІІІ ст. був сагачисельним у Південному Степу. Більш надійний XIX ст. Останній тарпан смер у 1916 р. біля Миргорода Полтавської області.
3. **Тур, Дикий бик.** На початку II тисячоліття н.е. був розводивлений по всій Україні. Зник у ХХІ ст. Останній тур заповував 1927 р. під Вардівкою.
4. **Кулан.** Кітлові азіатські цього виду у ХІІІ-ХІІІ ст. знайдені під Києвом біля вулиці Братська і на півдні Туркменії (заповідник Саврохле).

Всеукраїнський конкурс "Юний дослідник"

"Тваринний світ"

Хто такі лускокрилі

Науково-дослідницька робота
учениці 4-А класу Кузнецовської школи №5

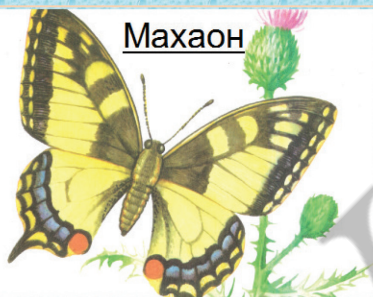
Зубкович Тетяни

Науковий керівник:
вчитель вищої категорії

Полюхович Світлана Миколаївна

Махаон

Павичеве око

Шовковичний шовкопряд

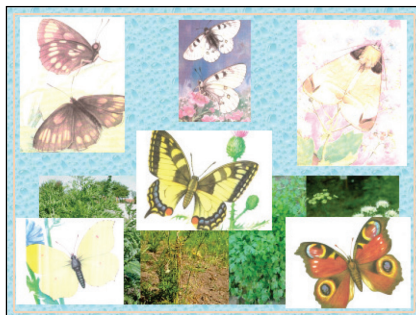

Рідкісні метелики

Аполлон Еверсмана

Чорнушка

Наукове видання

УСПАДКУВАННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Матеріали науково-практичної конференції

Відділ культури Кузнецовського міськвиконкому
м-н Перемоги, 23, м.Кузнецовськ Рівненської області
тел.(03636) 2-21-13, 2-62-15.

Підписано до друку 30.06.2010 р. Формат 60x84 1/16. Папір офсет.
Гарнітура «Times». Друк офсет. Ум. друк. арк. 3,49. Обл.-вид. арк. 3,05.
Наклад 100 пр. Зам. 42.

Видавництво «Волинські обереги».
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97;
e-mail: oberegi@mail15.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.

Надруковано в друкарні видавництва «Волинські обереги».